

НАЦІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

Павло СЕНИЦ

СУТНІСТЬ ТА ВИДИ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ: ІСТОРИКО-АНАЛІТИЧНИЙ АСПЕКТ

Проаналізовано сутність економічного зростання, досліджено основні позитивні та негативні наслідки економічного зростання, розкрито систему чинників економічного зростання в сучасних умовах.

Ключові слова: *економічне зростання, циклічність економічного розвитку, фази економічного циклу, позитивні і негативні наслідки економічного зростання, чинники економічного зростання.*

Рушійною силою або локомотивом зростання економіки держави є необхідність в якомога повнішому задоволенні потреб фізичних та юридичних осіб. Поліпшення якості життя населення потребує зростання доходів. Це вимагає здорової економічної політики та наявності механізмів сприяння сталому зростанню. Необхідність сприяння економічному зростанню пов'язана ще й з тим, що саме воно визначає стан господарської системи і відображає масштаби економіки та перспективи її розвитку.

Незважаючи на процвітання певної частини людства, для багатьох життя залишається за своїми якісними ознаками "безрадісним та похмурим" [1, с. 10]. Більш того, у багатьох випадках державна політика спрямовується на задоволення вузьких інтересів еліти, а не на заохочення інвестицій у розвиток людського потенціалу та раціонального природокористування. Інвестування в розвиток людей, збереження природних ресурсів – це ті складові, які в кінцевому підсумку визначають якість життя. Між тим, економічне зростання під впливом низки внутрішніх і зовнішніх чинників набуває істотних як кількісних, так і якісних ознак. Їх системний аналіз з погляду історичної ретроспективи є *актуальним* і має важливу теоретичну та практичну значущість.

За останні роки вагомими науковими публікаціями з проблеми економічного зростання стали *праці* В. Гейця, Б. Данилишина, Б. Кваснюка, А. Гальчинського, Л. Проданової, Ю. Пасічника, В. Попової, В. Хорса, Д. Медоуса, М. Жука. У цих дослідженнях акцентовано увагу на ролі економіки знань, держави, інновацій, технологій та конкурентоспроможності як чинників і джерел економічного зростання. Зокрема, Ю. Пасічник досліджує вплив державного бюджету на економічне зростання [2], С. Цірель аналізує вплив державного регулювання на економічне зростання [3], В. В. Попова розглядає факторну теорію економічного зростання [4], Б. Данилишин розкриває феноменологічні альтернативи економічного зростання [5], В. Хорос шукає шляхи оновлення самої ідеї економічного розвитку й економічного зростання [6], Д. Медоуз зосереджується на об'єктивних і суб'єктивних межах економічного зростання

[7], М. Жук досліджує передумови формування інноваційної системи прискореного економічного розвитку [8], А. Гальчинський аналізує вплив циклічності й криз світової економіки на економічне зростання [9], Л. Проданова вивчає роль економічного зростання у забезпеченні сталості господарської системи [10].

Однак, незважаючи на пильне зосередження уваги на цих проблемах, помітне деяке недооцінювання систематизації та періодизації чинників економічного зростання та їх функціональної ролі у відтворенні господарської системи.

Мета цієї статті полягає в тому, щоб з історико-теоретичних та прикладних позицій дослідити сутність, позитивні та негативні сторони економічного зростання, а також класифікувати головні його чинники. Для досягнення зазначеної мети автором поставлено такі головні завдання: з'ясувати на рівні дефініції сутність економічного зростання; дослідити основні позитивні та негативні наслідки економічного зростання; розкрити систему чинників економічного зростання.

Світові й вітчизняні вчені проблему економічного зростання досліджували з різних наукових позицій, але більшість із них, як це видно з економічної літератури, ґрунтується на теорії економічних (ділових) циклів. Аналіз динаміки основних економічних показників дає підстави економістам стверджувати про циклічність розвитку економіки. Економічний цикл характеризується чергуванням піднесення і спаду ділової активності впродовж певного періоду часу.

Видатний вітчизняний економіст М. Туган-Барановський був засновником інвестиційної теорії циклів, за якої цикл складається із трьох фаз: промислового піднесення, кризи та промислового застою, що в майбутньому надало поштовх для розвитку сучасної теорії кон'юнктури [11, с. 601–603]. Австро-американський економіст Й. Шумпетер пов'язував циклічні коливання з інноваціями і тому аналізував взаємозв'язок трьох циклів, що відрізняються за часовою ознакою та поділяються на короткі, середні й довгі. Водночас вчений пояснював вплив інновацій на кожен з названих циклів [12, с. 245]. К. Маркс причиною економічних циклів вважав зношеність, відновлення та розширення основного капіталу [13]. Теорія економічних циклів Дж. Гікса була синтезом досліджень його попередників. У концепції Дж. Гікса головну роль у циклічних коливаннях відіграє положення про обмеження на шляху рівноважного руху економіки [14, с. 236]. Дж. Гікс писав: "Єдиний спосіб надати зміст теорії торговельно-промислового циклу...це зробити головний акцент на пропозиції інвестиційних можливостей, яке забезпечується винаходами та інноваціями" [14, с. 438].

Дж. М. Кейнс розглядав цикли як наслідок змін у співвідношенні між споживанням і нагромадженням основного капіталу та динамікою національного доходу [15]. Вчений вважав, що "...економічний цикл краще всього розглядати як явище, зумовлене циклічними змінами граничної ефективності капіталу..." [15, с. 167]. М. Фрідмен причиною циклічних коливань вважав порушення рівноваги грошового попиту і пропозиції. Відповідальність за величину грошової маси, що перебуває в обігу М. Фрідмен покладав на державу, котра засобами власної грошово-кредитної політики повинна здійснювати постійний контроль за величиною грошової пропозиції [16]. На думку вченого, до економічного краху в 1430–1432 рр. призвела монетарна політика ФРС, яка "...провалила цей іспит жалюгідним чином" [16, с. 90].

Актуальність дослідження природи циклічних коливань не втратила гостроти й сьогодні. Яскравим доказом цього є присуджена у 2004 р. Нобелівська премія в галузі економіки норвежцю Ф. Кюдланду й американцю Е. Прескотту. В їх спільній праці "Час будувати й сукупні коливання" автори розглянули циклічність цілої низки

економічних процесів та пояснили, як зміна економічної політики і технології впливають на цикли світової економіки [17].

Отже, існує багато підходів до розробки теорії економічних циклів, але щодо фаз циклу економісти є одностайними. На рис. 1 схематично зображено фази економічного циклу: пік, спад, депресія та піднесення.

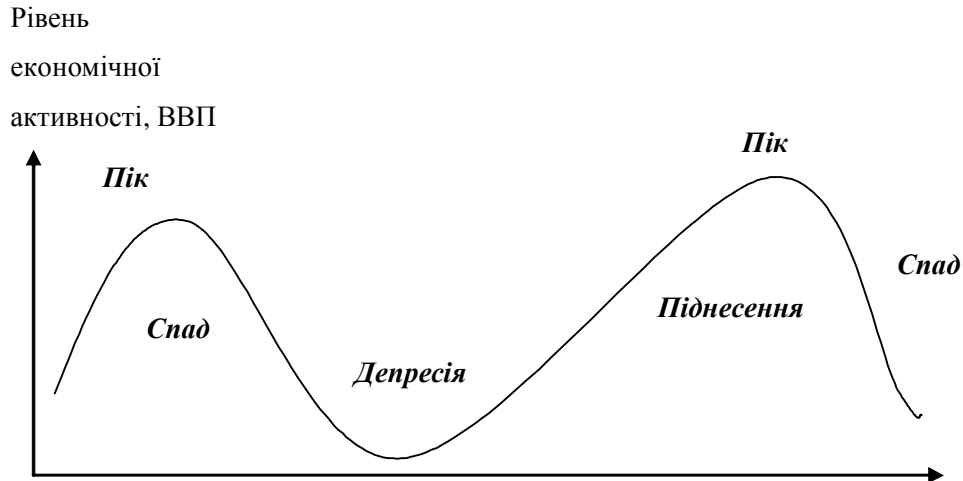

Рис. 1. Фази економічного циклу

У фазі піднесення зростає ділова активність і збільшується рівень ВВП. Пік відображає стан економіки з високим рівнем попиту та зайнятості населення. Для фази спаду властиве зниження рівня зайнятості й попиту, а також скорочення ВВП. Депресія відповідає найнижчій точці спаду, досягнувши якої, виробництво і зайнятість починають дещо поживляватись, утворюючи фазу піднесення.

Отже, аналіз явища економічного зростання необхідно здійснювати на основі вищезгаданих теорій циклів.

На нашу думку, поняття економічного розвитку й економічного зростання необхідно розмежовувати, оскільки перше поняття є ширшим і означає якісний перехід від одного стану економіки до іншого, при якому розширене відтворення додатково характеризується виробництвом нових товарів та послуг, з використанням інновацій і зростанням добробуту населення впродовж тривалого періоду часу. При цьому економічне зростання може відбуватись без економічного розвитку, в той час як економічний розвиток без економічного зростання неможливий.

Окрім того, економічне зростання необхідно розглядати як реальне збільшення макроекономічних показників у певному періоді часу. Щодо питання вибору макроекономічного показника, який би характеризував економічне зростання, то, на наш погляд, найбільш повно його характеризує динаміка реального ВВП. Цей показник широко використовується як у системі національних рахунків України, так і в закордонній практиці, що дає змогу здійснювати порівняльний аналіз економічних досягнень окремих країн та визначати тенденції розвитку світового господарства. Провідною метою економічного зростання виступає підвищення загального рівня добробуту громадян, тому доцільно використовувати показник реального ВВП у поєднанні з показником реального ВВП на душу населення. Саме тому в словниковій літературі

наголошується, що "...економічне зростання – це збільшення обсягів суспільного виробництва і розширення можливостей економіки, щоб задовольнити зростаючі потреби населення у товарах і послугах" [18, с. 88].

Отже, економічне зростання являє собою абсолютне збільшення реального ВВП і реального ВВП на душу населення у визначеному періоді часу. Серед статистичних показників, що дають змогу кількісно вивчити процес зростання, можна виокремити показник приросту реального ВВП за певний період, показник реального приросту ВВП на душу населення, індекс зростання реального ВВП та реального ВВП на душу населення.

Аналіз засвідчив, що економічне зростання може мати як позитивні, так і негативні наслідки, або як і переваги, так і недоліки. Серед переваг необхідно виділити такі: збільшення потужності господарської системи; підвищення життєвого рівня населення; повніше задоволення потреб населення; покращення умов праці; підвищення рівня безпеки; забезпечення більш справедливого розподілу; збільшення соціальної підтримки малозабезпечених верств суспільства; сприяння фізичним і юридичним особам у вирішенні проблем обмеженості ресурсів; зростання можливостей підвищення освітньо-культурного та духовного рівня населення [19].

Вчені, які виступають проти економічного зростання, пояснюють це існуванням певних проблем, що воно породжує, а саме: знищення рослинного й тваринного світів; забруднення навколишнього середовища; породження проблеми розшарованості суспільства; техногенні аварії і катастрофи; порушення архітектурних комплексів та погіршення вигляду міст; наявність промислового шуму; породження неспокою і невпевненості; використання обмежених природних ресурсів; ймовірність незалучення працівників до виробничого процесу через його переоснащення й модернізацію; суперечність зростання загальнолюдських цінностей [19].

Виходячи з великої кількості аргументів на користь економічного зростання та проти нього, на наш погляд, в умовах формування ринкової системи економічне зростання є не лише бажаним, а й необхідним. Звертаючись до історичного огляду теорії економічного зростання, ми переконуємось, що ця проблема цікавила багатьох видатних економістів як кінцева мета функціонування економічної системи. Праця А. Сміта "Дослідження про природу і причини багатства народів" (1776) є "довідником економічного зростання" [18, с. 299]. Економічне зростання А. Сміт розглядав як результат збільшення кількості населення і, як наслідок, зростання вироблених ними благ. При цьому А. Сміт зауважував, що для забезпечення зростання економіки необхідним є також поділ праці.

Т. Мальтус вважав, що людству загрожують війни, епідемії та голод, які врівноважать чисельність населення з кількістю продовольчих товарів. Через неврахування майбутнього розвитку науки і техніки Т. Мальтус не зміг передбачити стійке зростання економіки, що відбулося в наступних століттях.

Дж. М. Кейнс стверджував, що лише макроекономічна політика державного регулювання здатна забезпечити ефективне функціонування та зростання економіки. Визначальну роль у забезпеченні економічного зростання автор відводив інвестиціям, зростання яких, на думку автора, означало залучення у виробництво додаткових працівників, що підвищує зайнятість і рівень національного доходу, а отже, є стимулом економічного зростання [20, с. 232].

М. Фрідмен вважав, що запорукою зростання економіки слугує стабільність руху маси грошей, яку має забезпечити грошово-кредитна політика держави [16].

Багато уваги присвятив вивченню проблеми економічного зростання Й. Шумпетер. У своїй праці "Теорія економічного розвитку" він висуває на перший план інновації як основний чинник, що забезпечує зростання економіки [12].

Американський економіст Д. Норд опублікував низку наукових праць, які присвятив дослідженню історичних аспектів економічного зростання. У монографії "Структура і зміни в економічній історії" Д. Норд досліджує історію економіки, розвиток прав власності, фундаментальні економічні проблеми та доходить висновку, що процес економічного розвитку не може відбуватись без правил, які встановлюються суспільством і приймаються усіма [21, с. 489].

Проблема забезпечення економічного зростання гостро дискутується в країнах ЄС. Так, Д. Грос вважає, що "...ключову роль у забезпеченні майбутнього європейських систем соціальної безпеки... грає швидке економічне зростання". Але важко передбачити, як велика частина Європи поліпшить ситуацію. "Перешкоди для економічного зростання добре відомі, існували давно і так і не були ліквідовані. Причина проста: якби існував політично простий метод стимулювання зростання, він би вже був застосований" [22].

Основні чинники, що впливають на зростання економіки держави, необхідно класифікувати у певний спосіб на економічні, політичні, інноваційні, природні, демографічні, психологічні, інвестиційні та форс-мажорні (рис. 2).

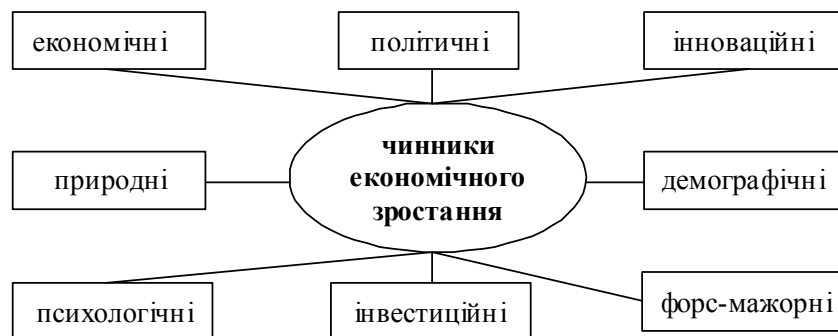

Рис. 2. Чинники економічного зростання та їх класифікація

Економічні чинники – дія об'єктивних економічних законів, тенденції, час, циклічні коливання. Політичні чинники – бюджетно-податкова політика, грошово-кредитна політика, політика у сфері зовнішньоекономічної діяльності, соціальна політика, структурна політика, інституційна політика. Інноваційні чинники – рівень розвитку науки, сприяння НТП, технічна оснащеність виробництва, інформаційні ресурси. Природні чинники – географічне положення країни, кліматичні умови, наявність корисних копалин і мінеральних ресурсів, багатство флори та фауни, родючість земель. Демографічні чинники – кількість і склад населення, рівень зайнятості та освіти населення. Психологічні чинники – ментальність, рівень свідомості нації, ставлення до праці, економічна культура, підприємницькі здібності, загальна соціально-психологічна атмосфера в державі. Інвестиційні чинники – інвестиційна активність, ефективність розміщення інвестиційних ресурсів, капітальні блага, залучення іноземних інвестицій. Форс-мажорні чинники – катастрофи, стихійні лиха, аварії, техногенні катастрофи, війни, терористичні акти.

Необхідно наголосити, що сучасні вчені приділяють значну увагу вивченню впливу інвестиційних чинників на економічне зростання в країні. Інвестиційна активність всередині держави має безпосередній вплив на економічне зростання, високий її рівень спричиняє зростання ВВП як у цілому, так і на одну особу. Цьому сприяє повне використання інвестиційних ресурсів держави, в тому числі й заощаджень населення, а також відкритість шляхів руху інвестиційних капіталів як у середині держави, так і назовні – до світових інвестиційних ринків. Покращення інвестиційного клімату національної економіки можливе за умов державного сприяння реалізації інвестиційних проектів та прискорення темпів розвитку інфраструктури інвестиційного ринку. Однак не варто забувати про таку важливу складову інвестиційних чинників, як ефективність розміщення інвестицій, що дає змогу оптимально розмістити капіталовкладення. Виробничий сектор потребує великих обсягів інвестицій, адже саме вони продукують економічне зростання і шляхи збільшення обсягів ВВП, а недостатнє фінансування виробництва призводить до скорочення випуску продукції. Важливо наголосити на тому, що наявність великої кількості капітальних благ з паралельним процесом їх нагромадження, що має тенденцію до прискорення, є одним з найбільш сприятливих чинників економічного зростання.

Таким чином, залежно від того, за рахунок яких чинників відбувається економічне зростання, доцільно виділити інтенсивний та екстенсивний типи економічного зростання. Інтенсивне економічне зростання характеризується підвищенням рівня продуктивності праці, безперервністю НТП, покращенням організації виробництва, економічним використанням робочої сили і матеріальних ресурсів, зменшенням енергомісткості виробництва тощо. Екстенсивне економічне зростання пов'язане з кількісними змінами, характеризується збільшенням кількості засобів виробництва, залученням додаткової кількості капітальних та природних ресурсів, а також збільшенням кількості робочої сили.

Окремі науковці, розглядаючи вплив ендогенних і екзогенних чинників на економічне зростання, виділяють ендогенний та екзогенний типи економічного зростання [23, с. 20].

Ендогенне економічне зростання – це таке, що забезпечується впливом внутрішніх чинників, пов'язаних з розвитком економічної системи в середині держави. Прикладом таких чинників є науково обґрунтована макроекономічна політика, винайдення додаткових природних ресурсів, створення інноваційної моделі розвитку економічної системи й ін.

Екзогенне економічне зростання забезпечується впливом зовнішніх чинників, зумовлених процесами у світовому господарстві. Прикладом екзогенних чинників є посилення конкурентних переваг країни на світовому ринку, позитивна динаміка валютного курсу, активне сальдо платіжного балансу тощо. На нашу думку, доцільним є виділення такої класифікаційної ознаки, як динаміка темпів економічного зростання. Згідно з цією ознакою необхідно розрізняти прогресивний і регресивний типи зростання.

Прогресивний тип економічного зростання характеризується прискоренням його темпів. Натомість під регресивним типом економічного зростання розуміється уповільнення його темпів.

Якщо розглядати економічне зростання в контексті такого показника, як темп приросту, то доцільно виділяти: рівномірне зростання та нерівномірне зростання. В свою чергу, їх доцільно прокласифікувати за напрямом зміни темпів зростання, а саме: без зміни напрямку, тобто зберігається напрям зміни темпів приросту; зі зміною напрямку, за якого напрям зміни темпів приросту не зберігається.

Отже, виходячи із проведеного аналізу, можна констатувати таке:

1. Економічне зростання – це збільшення виробництва матеріальних і духовних благ в абсолютних та відносних вимірниках. Водночас феномен економічного зростання породжує як позитивні, так і негативні наслідки.

2. Економічне зростання за будь-яких умов є й залишається незмінно дієвим чинником поліпшення матеріальних і духовних засад якості життя кожної людини.

3. Класифікація чинників економічного зростання за різними групами та типами є інструментом удосконалення механізму управління економічним зростанням на різних стадіях ділового і політичного циклу.

4. Якість економічного зростання – це передусім нова якість життя людини, яка визначається не тільки матеріальними, а й духовними, психологічними і політичними чинниками. Якість життя – це доходи, праця, здоров'я, чиста природа, почуття гідності кожної людини.

Водночас *перспективними напрямками дослідження* проблеми економічного зростання є такі: вивчення впливу інституційних чинників на динаміку економічного зростання (вступ України до Європейського Союзу, Митного союзу, організація і проведення масштабних спортивних та політичних заходів; виявлення наслідків глобалізації та іноземізації економіки, банківництва, фінансів і грошового обігу; проведення перспективних всенародних референдумів та президентських виборів; прогнозування впливу світових та європейських криз і тенденцій, радикальних господарських реформ на поведінку економічної системи; визначення чинників безпекостабільності господарської та фінансової системи; дослідження суперечностей економічного зростання і механізмів їх подолання).

Література

1. *Якість економічного зростання* / В. Томас [та ін.]. – К. : Основи, 2002. – 347 с.
2. *Пасічник Ю. В. Бюджетний потенціал економічного зростання* / Ю. В. Пасічник. – Донецьк, Юго-Восток, ЛТД, 2005. – 642 с.
3. *Цирель С. В. Влияние государственного вмешательства в экономику и социального неравенства на экономический рост* / С. В. Цирель // *Вопросы экономики*. – 2007. – № 5. – С. 100–110.
4. *Попова В. В. Факторная теория экономического роста и развития : моногр.* / В. В. Попова. – К., 2005. – 450 с.
5. *Данилишин Б. М. Феноменологічні альтернативи економічного зростання України : моногр. у 2 т.* / Б. М. Данилишин, В. В. Микитенко. – К. : Нічлава, 2008.
6. *Хорос В. Г. Идея развития: возможность обновления* / В. Г. Хорос // *Мировая экономика и международные отношения*. – 2007. – № 2. – С. 75–89.
7. *Медоуз Д. Пределы роста: 30 лет спустя : [уч. пособ.]* / Донелла Медоуз, Йорген Рандерс, Деннис Медоуз ; [пер. с англ. Е. С. Оганесян]. – 3-е изд. – М. : Академкнига, 2007. – С. 342.
8. *Жук М. В. Передумови формування національної інноваційної системи прискореного розвитку економіки* / М. В. Жук // *Актуальні проблеми економіки*. – 2008. – № 7. – С. 30–36.
9. *Гальчинский А. С. Кризис и циклы мирового развития* / А. С. Гальчинский. – [2-е изд.]. – К. : АДЕФ-Украина, 2010. – 480 с.
10. *Проданова Л. В. Економічне зростання й економічний розвиток: забезпечення сталості економічної системи : моногр.* / Л. В. Проданова. – Донецьк : Схід. видав. дім, 2011. – 400 с.

11. Туган-Барановський М. І. Основи політичної економії / М. І. Туган-Барановський ; [за ред. С. М. Злупко]. – Львів : Вид. центр Львів. нац. ун-ту ім. Івана Франка, 2003. – 628 с.
12. Шумпетер Й. Теорія економічного розвитку / Й. Шумпетер. – М. : Прогресс, 1982. – 386 с.
13. Маркс К. Капітал / Карл Маркс. – К. : Політвидав України, 1982. – 932 с.
14. Хикс Д. Р. Стоимість и капитал / Д. Р. Хикс ; [под ред. Р. М. Ентова]. – М. : Прогресс, 1993. – 488 с.
15. Кейнс Дж. М. Трактат про грошову реформу. Загальна теорія зайнятості, процента та грошей : реферат-дайджест / Дж. М. Кейнс. – К. : АУБ, 1999. – 190 с.
16. Фрідмен М. Капіталізм і свобода / Мільтон Фрідмен. – К. : Дух і літера, 2010. – 320 с.
17. Нобелевская премия: \$1,342 млн. за колебания // Бизнес. – 2004. – № 42. – С. 19.
18. Економічний словник-довідник / за ред. С. В. Мочерного. – К. : Феміна, 1995. – 368 с.
19. Реверчук О. С. Класифікація видів економічного зростання: історико-аналітичний огляд / О. С. Реверчук // Науковий вісник НЛТУ України. – 2008. – С. 145–251.
20. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег / Дж. М. Кейнс. – М. : Прогресс, 1978. – 494 с.
21. Хрестоматия по экономической теории / [сост. Е. Ф. Борисов]. – М. : Юристъ, 1997. – 536 с.
22. Грос Д. Дилема Брюсселя: чи врятує соціальну модель Європи більше інтеграції? / Даніель Грос // День. – 2013. – № 2. – С. 3.
23. Бажал Ю. М. Економічна теорія технологічних змін : навч. посіб. – К. : Заповіт, 1996. – 240 с.
24. Семюелсон П. А. Макроекономіка / Поль А. Семюелсон, Вільям Д. Нордгауз. – К. : Основи, 1995. – 544 с.
25. Стратегічні виклики XXI століття суспільству та економіці України : в 3 т. / [за ред. В. М. Гейця, В. П. Семиноженка, Б. Є. Кваснюка]. – К. : Фенікс, 2007. – 264 с.
26. Роль держави у довгостроковому економічному зростанні / за ред. Б. Є. Кваснюка. – К. : Ін-т екон. прогнозування, Харків : Форт, 2003. – 320 с.
27. Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку / за ред. В. М. Гейця. – К. : Ін-т екон. прогнозування: Фенікс, 2003. – 346 с.
28. Інноваційна стратегія українських реформ / [А. С. Гальчинський, В. М. Геєць, А. К. Кінах, В. П. Семиноженко]. – К. : Знання України, 2002. – 356 с.
29. Роль держави у довгостроковому економічному зростанні / О. Ю. Болховітіцова та ін. ; [за ред. Б. Є. Кваснюка]. – К., Харків : Форт, 2003. – 424 с.
30. Современные проблемы развития : материалы теор. семин. / отв. ред. В. Г. Хорос. – М. : ИМЭМО РАН, 2010. – 284 с.
31. Ревчун Б. “Економічне зростання” чи “економічний розвиток”? / Б. Ревчун // Економіка України. – 2003. – № 6. – С. 85–88.

Редакція отримала матеріал 21 березня 2013 р.